

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Moa Frändestam

BROTT MOT LIV OCH (PSYKISK?) HÄLSA

En utredning av offrets psykiska lidande som straffrättslig faktor
vid våldsbrottens rubricering och straffvärdebedömning

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats
Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Niklas Selberg

Termin: VT 2019

Innehåll

Summary	4
Sammanfattning	5
1 INLEDNING	8
1.1 Syfte och frågeställningar	8
1.2 Metod och material	9
Tillvägagångssätt	9
Avgränsningar	9
2 BAKGRUND	11
2.1 Viktimologins genombrott	11
2.2 Psykiska konsekvenser av brott	11
2.3 Terapeutisk juridik	12
3 DET PSYKISKA LIDANDETS INFLYTANDE VID RUBRICERING OCH STRAFFVÄRDEBEDÖMNING AV BROTT MOT LIV OCH HÄLSA	14
3.1 Erkännande av det psykiska lidandet som beaktansvärt intresse i svensk rätt	14
3.2 Allmänt om rubricering	15
3.3 Allmänt om straffvärdebedömning	16
3.4 Brottsoffrets psykiska lidande vid uppsåtligt dödande	18
Försvårande och förmildrande omständigheter	19
Straffvärdebedömning för mord i praktiken	20
Gränsdragningen mellan mord och dråp	23
3.5 Brottsoffrets psykiska lidande vid misshandel	26
Rubricering och straffvärdebedömning för misshandel i praktiken	28
4 DISKUSSION/ANALYS	31
4.1 Vilka formella möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande?	31
Det psykiska lidandets juridiska relevans	31
Psykiskt lidande i bestämmelserna om straffvärde	32
Psykiskt lidande i bestämmelserna om uppsåtligt dödande	33

Psykiskt lidande i bestämmelserna om misshandel	33
4.2 Hur sker beaktandet av offrets psykiska lidande i rättstillämpningen?	34
Tendenser i praxis för uppsåtligt dödande	34
Tendenser i praxis för misshandel	35
4.3 Det terapeutisk-juridiska angreppssättet	36
5 SLUTSATS	37
Käll- och litteraturförteckning	38

Summary

Interests and needs of victims of crime have not until recently been a focus of societal, political or legal debate. As the victimological perspective gained impact, the awareness has likewise increased concerning violent crimes and their extensive psychological effects on victims. This, in turn, has contributed to an increased societal condemnation of serious violent crimes.

The essay intend to investigate how the mental suffering of victims influence the classification and penal value assessment related to murder, manslaughter and assault. In order to attain this purpose, the initial section investigates which available opportunities are laid down in law to pay regard to mental suffering within the mentioned stages of assessment. The following section examines how mental suffering is taken into account in case law. Therapeutic jurisprudence serves as a theoretical frame and method of analysis in the essay. The doctrine prominences the importance of cooperation between the discipline of law and knowledge within social science. It aims to favor the physical and psychological well-being of people involved in legal processes.

The result shows that mental suffering of victims is an acknowledged interest in Swedish penal law. Mental suffering has considerable impact in relation to the general provisions regarding penal value in the 29: th chapter brottsbalken. Firstly, the enumeration of extenuating and aggravating circumstances in the 29: th chapter 2 and 3 §§ is not exhaustive. This means that since the mental suffering is connected to the gravity of the crime, the court is free to pay regard to the suffering as a whole. Secondly, multiple of the specifically mentioned circumstances are linked to mental suffering. Furthermore, mental suffering constitutes an essential element when dividing the crime of intentional killing and assault into severity levels according to the provisions in the 3: rd chapter brottsbalken.

The case law analysis shows that the court in most cases considers mental suffering. The suffering is either considered directly, in other words explicitly

mentioned as an own circumstance, or indirectly, through another circumstance which is connected to it. Another finding is that the method of determining whether mental suffering has occurred is inconsistent. In a majority of the cases, the courts regard psychological suffering as an inevitable consequence of a certain course of events. In one case, however, the Supreme Court disregarded the circumstance since such inquiry had not been presented.

Lastly, the study adopts a critical perspective in terms of the therapeutic jurisprudence. It appears rather absurd to disregard the victim's mental suffering due to lack of inquiry, when the victim has been brutally assaulted and thereafter killed. Assessments of criminal law which concerns human behavior and human reactions cannot, or at least should not, be made solely based on legal knowledge. Instead they are highly dependent of social scientific research. Accordingly, implementation of therapeutic jurisprudence's ideas and approaches appears necessary in Swedish criminal law.

Sammanfattning

Det är inte förrän på senare tid som brottsoffrets intressen och behov uppmärksammas i den samhälleliga, politiska och juridiska debatten. I samband med det viktimologiska perspektivets genomslag har medvetenheten ökat kring att våldsutsatta brottsoffer inte bara drabbas av direkta fysiska skador, utan också ingripande psykiska sådana. Detta har i sin tur bidragit till en skärpt syn på allvarliga våldsbrott.

Uppsatsen syftar till att undersöka hur brottsoffrets psykiska lidande påverkar rubriceringen och straffvärdebedömningen av uppsåtligt dödande respektive misshandel. För att kunna besvara denna fråga utreds först vilka möjligheter lagen erbjuder att beakta psykiskt lidande i dessa bedömningskedor. Därefter utreds hur det psykiska lidandet beaktas i praxis. En utgångspunkt och analysinstrument i uppsatsen är terapeutisk juridik. Läran understryker vikten av samverkan mellan juridiken och samhällsvetenskapliga rön för att befrämja det fysiska och psykiska välbefinnandet hos personer som är involverade i rättsliga processer.

Resultatet visar att det psykiska lidandet är ett erkänt juridiskt intresse i svensk straffrätt. Det psykiska lidandet är en betydande faktor i de allmänna bestämmelserna om straffvärde i 29 kap. Brottsbalken. För det första är domstolen fri att beakta det psykiska lidandet som orsakats offer i sin helhet, eftersom detta är av betydelse för brottets svårhet och uppräknningen av försvårande och förmildrande omständigheter i 29 kap. 2 och 3 §§ inte är uttömmande. För det andra är ett flertal av de explicit angivna försvårande och förmildrande omständigheterna som anges i dessa paragrafer tätt förbundna med psykiskt lidande för offret. Även vid gradindelning enligt bestämmelserna om mord, dråp och misshandel intar psykiskt lidande en väsentlig roll.

I fråga om rättstillämpningen konstateras att majoriteten av fallen beaktade psykiskt lidande. Beaktandet skedde antingen uttryckligen eller indirekt via

en mer specifik, med lidandet förbunden, omständighet. Studien visar emellertid på en inkonsekvent tillämpning rörande hur det psykiska lidandet fastställs. Medan det psykiska lidandet i större delen av fallen ansågs kunna beaktas så som nödvändig följd av händelseförloppet, bortsåg Högsta Domstolen i ett fall från omständigheten eftersom att utredning inte lagts fram.

Slutligen anläggs ett terapeutisk- juridiskt perspektiv på resultatet. Det framstår mot bakgrund av beteendevetenskapliga rön som orimligt att bortse från psykiskt lidande i en situation där ett offer utsatts för omfattande misshandel och därefter dödats. Straffrättsliga bedömningar kring mänskligt beteende och mänskliga reaktioner kan inte, eller borde i vart fall inte, utgå från enbart juridisk kunskap. Istället är de högst beroende av forskning kring just mänskligt beteende och mänskliga reaktioner. Mot bakgrund av detta framstår en implementering av den terapeutiska juridikens angreppssätt vara erforderlig i svensk straffrätt.

1 INLEDNING

Att brott kan medföra ödesdigra konsekvenser för den som blivit utsatt är idag en vedertagen sanning. De psykiska skadorna är för ett offer i många fall minst lika ingripande och betydande som de fysiska eller ekonomiska skadorna.¹ Särskilt våldsbrott, men även andra integritetskränkande brott, innebär en traumatisk upplevelse för den utsatte som kan medföra psykiska men för livet.² Mord, dråp, grov misshandel och synnerligen grov misshandel utgör tillsammans kärnan av de brottstyper som är att hänföra till de allvarliga våldsbrotten.³

Medvetenheten om allvarliga våldsbrotts psykiska inverkan på offer har alltså ökat.⁴ Förhoppningen är att genom denna uppsats belysa hur kopplingen mellan våldsbrott och offrets psykiska lidande får juridiskt genomslag. Avsikten är att utredningen ska fungera som ett verktyg i strävandet efter ett straffrättssystem som så långt möjligt återspeglar samhällets värderingar och synsätt.

1.1 Syfte och frågeställningar

Denna uppsats syftar till att undersöka hur offrets psykiska lidande påverkar den straffrättsliga bedömningen beträffande de allvarligaste av brotten mot liv och hälsa i 3 kap brottsbalken (BrB) inom ramarna för dess rubricering och straffvärdebedömning. Följande frågeställningar är därmed aktuella:

¹ Wiebe, R. (1996). "The Mental Health Implications of Crime Victims' Rights". I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press. s. 215.

² Billström, M., Bring, C., Diesen, C., Lishajko, M., & Marmolin, C. (1995). *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Fritzes Förlag. S. 37.

³ Se SOU 2014:18 s. 15.

⁴ A.a. s. 13.

- *Vilka möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av uppsåtligt dödande och misshandel?*
- *Hur beaktas offrets psykiska lidande i rättstillämpningen gällande rubricering och straffvärdebedömning av uppsåtligt dödande och misshandel?*

1.2 Metod och material

Tillvägagångssätt

Vid studiens utformande har rättsdogmatisk metod använts. Rättsdogmatikens syfte beskrivs ofta vara att finna lösningen på ett rättsligt problem genom att applicera en rättsregel på detsamma. Den rättsdogmatiska lösningen utgår från de allmänt accepterade rättskällorna.⁵ Ett användningsområde för rättsdogmatiken är att framställa kritik av rättsläget och föreslå förändringar.⁶

I enlighet med det rättsdogmatiska förfarandet har en problemställning formulerats och en lösning på denna eftersökts i främst lagstiftning, förarbeten, offentliga utredningar, doktrin och praxis.

Avgränsningar

Vissa avgränsningar har gjorts med hänsyn till restriktioner avseende arbetets omfång och tidsplan. För det första har fokus i uppsatsen varit *brottsoffrets*, inte närståendes eller allmänhetens, psykiska lidande. För det andra utesluts *rent fysiskt lidande*. Syftet är att utreda psykiskt lidande i förhållande till vissa *allvarliga våldsbrott* (mord, dråp och misshandel) i dess *rubricering och*

⁵ Korling, F. & Zamboni, M. (red.). *Juridisk metodlära* (2018). Lund: Studentlitteratur. S. 21.

⁶ A.a. s. 24.

straffvärdebedömning. Att just dessa bedömningskedan valts beror primärt på dess centrala betydelse för straffrättsbedömningen. De har därtill ett nära samband som medför att en studie där endast en av bedömningskedena inkluderats riskerar ge icke representativa eller snedvridna resultat.

Uppsatsen avser, med hänsyn till ovanstående, inte ge generell och allmängiltig ledning utan ska snarare ses som en ansats att uppmärksamma vissa aspekter av ett tidigare förbisett ämne.

2 BAKGRUND

2.1 Viktimologins genombrott

Den internationella samhällliga och politiska debatten liksom forskningen har inte förrän på senare tid kommit att fokusera på brottsoffrets intressen och behov. Från mitten av 1900-talet kan de första yttringarna av en perspektivförskjutning från förövare till offer identifieras.⁷ Det var dock först runt år 1980 som brottsofferfrågan på allvar uppmärksammades i Sverige och forskning kring sociala, ekonomiska, fysiska och psykiska lidanden som konsekvens av brott fick genomslag.⁸

2.2 Psykiska konsekvenser av brott

Brottsoffrets förutsättningar att ta sig ur en kris är högst individuella. Generellt gäller dock att omgivningens brist på förståelse kan förvärra offrets krisreaktioner. Detta kan ske genom bagatelliserande eller, i värsta fall, nonchalans av det inträffade. Psykiska reaktioner hos offret står ofta i proportion till brottets grovhet, dess följder samt omfattningen av fysisk skada.⁹ Ett utfall av en rättsprocess är från brottsoffrets synpunkt en omvärldsreaktion på det inträffade. Detta innebär att en utgångspunkt är att ett otillräckligt juridiskt beaktande av det psykiska lidande som orsakas brottsoffer riskerar uppfattas som bagatelliserande eller nonchalans av det inträffade, vilket medför negativa konsekvenser för brottsoffrets rehabilitering. Van Dijk, professor emeritus i viktimologi, stödjer denna

⁷ Lindgren, M., Pettersson, K. Å. & Hägglund, B. (2005). *Victims of Crime- Theory and Practice*. Stockholm: Jure. S. 5 och 55.

⁸ Granström, G., & Mannelqvist, R. (2016). *Brottsoffer- rättsliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur. S. 9.

⁹ Billström et al. (1995). S. 38-40.

utgångspunkt och menar att brottsoffer själva uttalat att erkännande från straffrättssystemet är ett centralt behov.¹⁰

Forskning kring mer indirekta och långsiktiga effekter av brott är knapphändig. Det har dock framkommit att omfattande och beständiga effekter av våldsbrott drabbar offer. Bland annat har påvisats märkbara skillnader mellan brottsutsatta och icke-brottsutsatta i fråga om dödlighet, självmordsfrekvens, inkomst, arbetsstatus och sjukskrivning.¹¹

2.3 Terapeutisk juridik

För att det viktimologiska perspektivet ska få genomslag i svensk rättsordning krävs kunskap om brottsoffers psykologiska reaktioner, intressen och behov. Forskningsområdet är med andra ord multidisciplinärt till sin natur.¹² En lära som tar fasta på vikten av multidisciplinär samverkan är den så kallade *terapeutiska juridiken* (hädanefter TJ). TJ kan beskrivas som "[...] användandet av samhällsvetenskapliga rön för att studera i vilken utsträckning en lagregel eller rättslig praktik befrämjar det fysiska och psykiska välbefinnandet hos de personer som blir föremål för dess tillämpning".¹³

Läran vilar på tre fundament. Det första är antagandet att ett bra juridiskt arbete förutsätter beteendevetenskapliga kunskaper. Det andra rör det sätt på vilket denna kunskap ska komma jurister till godo. Det tredje behandlar juridiska lösningars påverkan på inblandade parter välbefinnande. Utgångspunkten för den terapeutiska juristen är strävandet efter långsiktigt positiva effekter för alla inblandade och att rättsprocessen i minsta möjliga

¹⁰ Van Dijk, J. *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*. (2009). S. 21-23.

¹¹ Ornstein, P. (2017). *The price of violence: Consequences of violent crime in Sweden*, s. 1. (Working paper 2017:22). Hämtad från: <https://www.ifau.se/globalassets/pdf/se/2017/wp2017-22-the-price-of-violence-consequences-of-violent-crime-in-sweden.pdf> 10-04-19.

¹² Granström & Mannelqvist. (2016). S. 10.

¹³ Slobogin, C. (1996). I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*, s. 767.

mån ska försämra möjligheterna till rehabilitering.¹⁴ I denna uppsats kommer TJ främst användas som teoretisk ram och analysinstrument.

¹⁴ Diesen, C. (2011). *Terapeutisk Juridik*, s. 24. Malmö: Liber.

3 DET PSYKISKA LIDANDETS INFLYTANDE VID RUBRICERING OCH STRAFFVÄRDEBEDÖMNING AV BROTT MOT LIV OCH HÄLSA

3.1 Erkännande av det psykiska lidandet som beaktansvärt intresse i svensk rätt

Den psykiska aspekten av offerskap har uppmärksammats i flera offentliga utredningar. I SOU 2008:85 om straff i proportion till brottets allvar framhölls att straffmätningen vid allvarliga våldsbrott i stor utsträckning kretsar kring det fysiska våldet och de fysiska skadorna. Utredningen understryker emellertid att psykiska effekter av ett sådant brott ofta är ytterst ingripande för ett offer. Påverkan kan ta sig uttryck genom långvarig rädsla som begränsar personens vardagliga rörlighet och allmänna livskvalitet. Särskilt nedbrytande är ofta våld och hot i en nära relation. Utredningen beskriver vidare det faktum att psykiska effekter i vissa fall kan vara så starka att de genererar rent medicinska effekter och får näst intill invalidiserande verkan.¹⁵

Trots erkännandet av det psykiska lidandet som destruktiv brottskonsekvens skrivs i utredningen att det torde vara svårt att beakta vid straffmätningen i enskilda fall. Dels saknar psykisk påfrestning direkt betydelse för ansvarsfrågan vilket kan resultera i att utredningen i detta avseende är otillräcklig, dels kan vid tidpunkten för rättegången vara okänt hur omfattande det efterföljande psykiska lidandet för offret i slutändan blir. Det som nu sagts talar enligt utredningen för att det psykiska lidande som allvarliga våldsbrott medför istället bör beaktas i större utsträckning vid övervägande av den generella straffnivån för dessa brott.¹⁶

¹⁵ Se SOU 2008:85 s. 251-252.

¹⁶ A.a. s. 251- 252.

En översyn från detta perspektiv genomfördes senare genom SOU 2014:18 om straffskalorna för allvarliga våldsbrott. I denna utredning tog man återigen avstamp i samhällets skärpta syn på allvarliga våldsbrott och ökad medvetenhet rörande att offer, utöver fysisk smärta, ofta orsakas stort psykiskt lidande.¹⁷

SOU 2008:85 resulterade i en straffmättningsreform år 2010 varigenom infördes att det vid straffmätningen särskilt ska beaktas om ett brott har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person, se 29 kap 1 § BrB. Reformen innebar också att straffskalan för bland annat grov misshandel ändrades samt att försvårande och förmildrande omständigheter gavs ökat genomslag för brott i allmänhet.¹⁸

3.2 Allmänt om rubricering

Brottsrubricering utgör det inledande skedet i den straffrättsliga bedömningen. Den går ut på att hänföra en viss gärning till ett specifikt straffbud genom att jämföra faktiska omständigheter till de rekvisit som lagen ställer upp.

Definitionen medför att gränsen mellan rubricering, gradindelning och straffvärdebedömningen är relativt tunn. I praxis har alltjämt klargjorts att det finns anledning att separera rubricering/gradindelning och straffvärdebedömning på så sätt att gradindelningen utgör det inledande skedet i straffrättsprövningen.¹⁹

¹⁷ Se SOU 2014:18 s. 13.

¹⁸ Se Prop. 2009/10:147 s. 1.

¹⁹ Se NJA 2018 s. 574 p. 19.

3.3 Allmänt om straffvärdebedömning

29 kap. 1 § BrB:

Straff ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den *skada, kränkning eller fara* som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. *Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person.*²⁰

Straffvärdebedömningen går ut på att utvärdera vad gärningsmannen förtjänar utifrån dennes klandervärdhet och brottets svårhet. Man eftersträvar i svensk straffrätt en proportionalitet mellan brottslighetens svårhet och straffet.²¹ Detta medför att straffvärdebedömningen i princip är att likställa med ett brotts svårhet. Svårhetsgradens huvudelement framhålls ofta vara *skada* och *skuld*. Begreppet är beroende av samhällsutvecklingen på så sätt att ett brott kan uppfattas som mer/mindre svårt från en tid till en annan.²²

Vad skada (och kränkning eller fara) är i ett enskilt fall bestäms utifrån de *brottsinterna omständigheterna*, det vill säga utifrån de omständigheter och rekvisit som utmärker en viss brottstyp.²³ Till brottsinterna omständigheter bör dock även kunna räknas omständigheter som direkt anknyter till de intressen som bestämmelsen avser att skydda.²⁴ Uppräkningen av omständigheter som får beaktas vid straffvärdebedömningen i 1 § 2 st är uttömmande.²⁵ Föreskriften ska dock uppfattas i vid mening²⁶ på så sätt att

²⁰ Mina kursiveringar.

²¹ Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 29 kap. 1 §, not 1322, 24-04-19.

²² Asp, P., & von Hirsch, A. *Straffvärde*. (1999). Artikel i Svensk Juristtidning. S. 150.

²³ Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 29 kap. 1 §, not 1322, 26-04-19.

²⁴ Se NJA 2014 s. 559.

²⁵ Se Prop. 2009/10:147 s. 40.

²⁶ Se Prop. 1987/88:120 s. 80.

alla beaktansvärda omständigheter ska tas med vid bedömning av straffvärdet.²⁷

Sista meningen i 29 kap. 1 § BrB infördes i syfte att åstadkomma en höjd straffnivå för brott som inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person. I propositionen anges särskilt att mord, dråp, grov misshandel och annan misshandel av allvarligare slag är föremål för straffhöjningen.²⁸

Vid straffvärdebedömningen ska vidare *brottsexterna faktorer* vägas in. Det rör sig här om försvårande och förmildrande omständigheter som ska beaktas vid straffvärdebedömningen oavsett brottstyp, se 29 kap. 2 och 3 §§ Brb.²⁹

Somliga försvårande omständigheter som särskilt ska beaktas i 2 § kan typiskt sett vara förenade med psykiskt lidande för brottsoffret. Detta gäller omständigheterna att den tilltalade visat stor hänsynslöshet (2 p), att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig (3 p) och att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person (8 p). Omständigheterna är exemplifierande och det finns således inget hinder mot att beakta även andra omständigheter vid straffvärdebedömningen förutsatt att de påverkar värderingen av gärningens skada eller gärningsmannens skuld (svårhet).³⁰ Vid 2010 års straffmättningsreform slopades eller ändrades kvalificerade rekvisit i 29 kap. 2 och 3 §§ i syfte att ge dem ökat genomslag i straffvärdebedömningen.³¹ För 2 § 2 p innebar ändringen att rekvisitet *särskild* byttes mot *stor*.³²

²⁷ Se NJA 2014 s. 559.

²⁸ Se Prop. 2009/10:147 s. 40-42.

²⁹ Jfr tex. NJA 2015 s. 826 p. 11.

³⁰ Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 29 kap. 2 §, 28-04-19.

³¹ Se Prop. 2009/10:147 s. 1 och 42.

³² A.a. s. 43.

Även i bestämmelsen om förmildrande omständigheter finns möjlighet att beakta offrets lidande (eller frånvaro av detsamma). I 29 kap. 3 § p. 4 stadgas som förmildrande omständighet att brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla. Vad regleringen framförallt tar sikte på är barmhärtighetsmord.³³

3.4 **Brottsoffrets psykiska lidande vid uppsåtligt dödande**

3 kap 1 § BrB:

Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller, *om omständigheterna är försvårande*, på livstid.

3 kap 2 § BrB:

Är brott som i 1 § sägs med hänsyn till de omständigheter som föranlett gärningen eller eljest *att anse som mindre grovt*, dömes för dråp till fängelse, lägst sex och högst tio år.³⁴

Mord och dråp är olika grader av samma brott, nämligen att uppsåtligen beröva annan livet.³⁵ Graderingen sker utefter brottets allvar med hänsyn till samtliga omständigheter vid brottet.³⁶

I förarbeten till bestämmelserna har framhållits att en varaktig förändring i samhällets syn på ett visst brotts allvarlighetsgrad kan utgöra skäl att ändra strafflagstiftningen. En sådan förändring hade under en längre tid präglat synen på brott som innebär allvarliga angrepp på en persons fysiska integritet. Bland annat hade medvetenheten om att brottsoffer inte bara fysiskt drabbas utan även utsätts för psykiska påfrestningar ökat.³⁷

³³ Se Prop. 2009/10:147 s. 30.

³⁴ Mina kursiveringar.

³⁵ Leijonhufvud, M., Träskman, P. O. & Wennberg, S. (2018). Brottsbalken: En kommentar. Del 1, (1-12 kap.) - brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. BrB 3:2 s. 1 (8. Uppl.). Stockholm: Wolters kluwer.

³⁶ Leijonhufvud et. al. (2018). BrB 3:1 s. 1; Prop. 2013/14:194 s. 23.

³⁷ Se Prop. 2013/14:194 s. 13.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Tillägget ”om omständigheterna är försvårande” i mordbestämmelsen infördes 2014 i syfte att åstadkomma fler utdömda livstidsstraff.³⁸ Målsättningen motiverades huvudsakligen av den strängare samhälleliga syn på våldsbrott som framkommit i utredningarna.³⁹

Vid straffvärdebedömningen av uppsåtligt dödande kan försvårande omständigheter vara sådana som uttryckligen ska beaktas enligt 29 kap 2 § BrB. Bestämmelsen är dock inte uttömmande och därför kan även annat som anses böra påverka straffvärdet i försvårande riktning beaktas. Bland dessa försvårande omständigheter återfinns flera som typiskt sett är förenade med ett särskilt lidande för brottsoffret;

”[...] gärningen har varit särskilt hänsynslös genom att den medfört ett svårt lidande för brottsoffret (kraftigt våld, omfattande eller allvarliga skador, svår smärta, gärningens karaktär av avrättning, utdraget förlopp eller stark dödsångest), brottet har riktat sig mot en närstående⁴⁰, brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning, brottet har utförts i offrets hem, brottet har förövats inför ögonen på närstående till offret, t.ex. offrets barn, [...], gärningsmännen har varit i numerärt överläge [...]”⁴¹

Särskilt den första omständigheten i uppräkningslistan är av intresse då den uttryckligen anknyter till offrets psykiska lidande som faktor vid bestämmande av mordbrottets svårighetsgrad. Genom utformningen av uppräkningslistan framkommer att vissa omständigheter anses per automatik medföra ett svårt lidande för brottsoffret, nämligen att kraftigt våld använts, omfattande eller allvarliga skador uppstått, svår smärta orsakats, gärningens karaktär av avrättning, utdraget förlopp och framkallande av stark dödsångest.

³⁸ Se Prop. 2013/14:194 s. 22.

³⁹ A.a. s. 13.

⁴⁰ Jfr Prop. 2009/10:147 s. 10 där man beskriver en närståenderelation mellan offer och förövare som en omständighet som medför särskilda psykiska påfrestningar för offret.

⁴¹ Se Prop. 2013/14:194 s. 28-29; Prop. 2008/09:118 s. 43.

Som förmildrande omständighet anges i förarbetena bland annat att förloppet varit hastigt.⁴²

Straffvärdebedömning för mord i praktiken

Straffskalan för mord vidgades genom en lagändring (2009:396) 2009. Detta medför att tidigare praxis som berör valet mellan fängelse på viss tid och livstid är inaktuell med undantag för de fall som begicks innan lagändringen trädde i kraft (jfr 5 § lag (1964:163) om införande av brottsbalken). I praxis har klargjorts att tillägget av ”om omständigheterna är försvårade” år 2014 emellertid inte innebar någon förändring av rättsläget som uppkom genom 2009 års vidgande av straffskalan för mord.⁴³ Praxis från den 1 juli 2009 är därmed relevant för att utreda rättsläget kring straffvärdebedömning för mord.

Flera hovrättsfall har berört vilka omständigheter som ska beaktas vid straffvärdebedömning för mord.

I RH 2010:41 hade gärningsmannen på nära håll och i flera omgångar avlossat pistolskott mot en person i en bil. Gärningsmannen hade skjutit genom rutorna, dragit ut personen och avlossat ytterligare skott när personen legat på marken. Hovrätten (HovR) ansåg att den sista delen av beskjutningen kunde liknas vid en avrättning. Gärningen ansågs vara hänsynslös och grym, ha medfört ett svårt lidande för brottsoffret och inneburit en fara för omgivningen. Gärningsmannen dömdes till fängelse i 18 år. Understrykas bör att det inte framkommer i fallet hur slutsatsen att offret utsatts för lidande fastställdes.

I RH 2010:64 avled offret efter ett stort antal slag samt stick- och skärskador över hela kroppen. Obduktionsprotokollet visade att offret med stor sannolikhet utsatts för kvävning och satt sig till motvärn vilket orsakat

⁴² Se Prop. 2008/09:118 s. 43.

⁴³ NJA 2016 s. 3 p. 26.

ytterligare skador. I tingsrätten (TR) beaktades att brottet riktat sig mot närstående, varit utdraget i tiden och medfört ett svårt lidande och dödsångest. HovR resonerar enligt följande. Gärningen har utförts med avsevärd brutalitet och riktat sig mot en närstående i utsatt och skyddslös ställning. Därtill har händelseförloppet varit utdraget i tiden. Offret har gjort stort motstånd så att gärningsmannen behövt stanna upp och återhämta sig innan brottet fullbordats. HovR konkluderar att ”Inte minst med hänsyn härtill måste händelseförloppet ha inneburit ett svårt lidande och stor dödsångest för M.K.G.”. Intressant är att HovR uttrycker att händelseförloppet *måste ha inneburit* ett svårt lidande och stor dödsångest. Utredningen av de fysiska skador som offret orsakats leder alltså domstolen till slutsatsen att offret orsakats psykiskt lidande trots att utredning direkt kopplad till dödsångest inte lagts fram.

RH 2011:69 rörde en man som berövat sin son livet genom 17 knivhugg/knivstick i deras gemensamma bostad. Sonen hade försökt värja sig. Vid straffvärdebedömningen fäste HovR bland annat avseende vid att händelseförloppet inte varit helt kortvarigt. Gärningen hade enligt HovR präglats av mycket stor hänsynslöshet. Därtill poängterades att sonen vid gärningen varit sju år gammal, helt saknat möjligheter att värja sig och att angreppet företagits av dennes egen far. HovR fastställde att det utifrån dessa omständigheter framstod som självklart att sonen måste ha känt en stark dödsångest och rädsla.

HovR lade i RH 2011:90 vikt vid att offret före sin död utsatts för en utdragen och omfattande misshandel med tortyrliknande inslag. Gärningsmännen hade även varit tre till antalet medan offret saknat möjligheter att försvara sig. Misshandeln pågick under flera timmar och hade enligt HovR orsakat ett mycket svårt lidande med kraftig dödsångest som följd.

Resonemang liknande de som beskrivits ovan, i vilka domstolen presumerar eller utgår från att offret utsatts för lidande och dödsångest, används frekvent i HovR:s mordpraxis. I RH 2011:87 var det genom utredningen inte klarlagt

hur länge offret varit vid medvetande men klart var att förloppet var utdraget i tiden. Det faktum att offret gjort motstånd medförde att HovR ansåg det vara ”uppenbart att hon måste känt svårt lidande och upplevt stor dödsångest”. TR uttryckte i RH 2011:82 att det ”är lätt att föreställa sig att M kände en mycket stark fruktan för vad T skulle göra”. Under omständigheter som att förloppet varit utdraget, offret har kämpat för sitt liv och ett stort antal knivhugg utdelats uttryckte HovR likaledes att gärningen varit uppenbart förenat med stark dödsångest.

I NJA 2013 s. 367 hade en man stuckit sin före detta fru med en bajonett på en öppen gata framför deras gemensamma barn. Bakgrunden var att mannen, efter skilsmässan, fått stora problem med depression och skötsel av sitt arbete. Under ett tillfälle efter skilsmässan tillfångatogs hustrun och hölls frihetsberövad under en timmes tid, varefter mannen dömdes för frihetsberövande. I en efterföljande vårdnadstvist framkom att kvinnan och barnen skulle flytta till hemlig adress. Det var i anslutning till denna bostad som brottet ägde rum. HD identifierade flera försvårande omständigheter. Bland annat lade domstolen fokus vid att brottet riktade sig mot närstående, att gärningsmannen utnyttjat offrets skyddslösa ställning och svårigheter att värja sig, att offret sedan separation och frihetsberövande känt stark rädsla över att bli angripen och dödad och att attacken skedde på en öppen gata mot en person som inte anade detta och som helt saknade möjligheter att komma undan. HD konstaterar att gärningsmannen visat stor hänsynslöshet. Vidare talade i försvårande riktning inte kunde leva ett normalt liv med barnen efter tidigare angrepp.

En person avled i NJA 2016 s. 3 efter att ha blivit utsatt för kraftigt våld och grov misshandel. Gärningsmannen utdelade flera knytnävsslag, flera slag med bultsax samt sparkar mot huvud och kropp. Efter att ha lämnat lägenheten och den utsatte svårt skadad och försvarslös på golvet återvände gärningsmannen och skar personen till döds. TR menade att inga förmildrande omständigheter fanns i fallet. Däremot hade offret tillfogats svåra skador genom kraftigt våld och inte förrän gärningsmannen återvänt

skurits till döds. TR ansåg vidare att utredningen emellertid, trots det utdragna och svårartade förloppet, inte gav besked i frågan om våldet vållat offret stor smärta eller dödsångest. Även i HovR konstaterades att utredningen inte gav ledning i fråga om gärningen vållat smärta eller dödsångest, varför denna omständighet inte kunde föranleda en strängare bedömning. HD resonerade på motsvarande sätt. Fängelse i 16 år utdömdes.

Av intresse är även NJA 2016 s. 809 där instanserna kommit till olika slutsatser beträffande omständigheten att offret förlorat medvetandet relativt snabbt. I TR beaktades omständigheten så som förmildrande. HovR menade å sin sida att hastig medvetlöshet inte kan tala i mildrande riktning. HD berörde inte överhuvudtaget frågan om snabbt förlorat medvetande kan verka förmildrande vid straffvärdebedömningen.

Gränsdragningen mellan mord och dråp

Rubriceringsfrågan om ett uppsåtligt dödande ska hänföras till mord eller dråp var i princip inte avsedd att förändras genom lagändringarna i mordbestämmelsen.⁴⁴ Däremot får 2010 års straffmättningsreform (Prop. 2009/10:147) anses ha medfört en viss förskjutning genom att vissa fall som tidigare bedömts som dråp nu är att bedöma som mord.⁴⁵

För uppsåtligt dödande ska dömas till dråp om gärningen med hänsyn till samtliga omständigheter vid gärningen framstår som mindre grov.⁴⁶ Vid införandet av BrB föreslog Straffrättskommittén att dråp skulle vara normalstadgandet för uppsåtligt dödande, och mordbestämmelsen komma ifråga först när brottet var att anse som grovt. Ändringen som istället genomfördes på förslag av departementschefen och beskriver dråp som ett

⁴⁴ Se Prop. 2008/09:118 s. 42; Prop. 2013/14:194 s. 28.

⁴⁵ Se NJA 2016 s. 809 p. 11.

⁴⁶ Se NJA II 1962 s. 92.

mindre grovt mord torde dock inte innebära någon större ändring i sak.⁴⁷ Ett uttalande som kommittén gjort i anslutning till förslaget är därför relevant.

”Ur de samhälleliga synpunkter som böra anläggas vid bedömningen kan emellertid uppsåtligt dödande vara mer eller mindre farligt i olika fall. [...] Betänkligt ur samhällelig synpunkt är [...] om onödigt lidande tillfogats offret. [...] I enlighet med det anförda har, såsom exempel på omständigheter som böra särskilt beaktas vid bedömandet, i paragrafens andra stycke upptagits att [...] gärningen ådagalade synnerlig förslagenhet eller grymhet. [...] Vidare kan straff för mord ifrågakomma när dådet skett under grym misshandel eller förövats mot någon som befann sig i hjälplöst tillstånd.”⁴⁸

I praxis har framkommit att omständigheterna vid ett uppsåtligt dödande, för att gärningen ska bedömas som dråp, måste framstå som klart förmildrande.⁴⁹ Exempel på uppsåtligt dödande som bör betraktas som dråp enligt rättslitteraturen är dödshjälp, det vill säga dödande av annan som önskar detta på grund av exempelvis sjukdom eller annan svår plåga.⁵⁰ (se NJA 1979 s. 802 och RH 1989:19).

Gärningsmannen dömdes i NJA 1985 s. 510 för mord till 10 års fängelse. Offret hade varit instängt och försvarslöst och skjutandet ansågs ha varit ägnat att framkalla svår dödsångest hos denne. Gärningen ansågs inte kunna rubriceras som dråp trots att den begåtts under stark psykisk press på grund av offrets relation till gärningsmannens hustru, vilken orsakat splittring inom gärningsmannens familj.

I NJA 1987 s. 33 var två personer starkt påverkade av narkotika och alkohol varpå en av dem, troligen på grund av berusningen, greps av besinningslöst

⁴⁷ Leijonhufvud et. al. (2018). BrB 3:2 s. 1.

⁴⁸ SOU 1953:14 s. 122-123.

⁴⁹ Se NJA 2013 s. 376 p. 28 och NJA 2016 s. 809 p. 9.

⁵⁰ NJA 2013 s. 376 p. 24 med hänvisning till Jareborg, N. & Friberg S. *Brotten mot person och förmögenhetsbrotten*. (2010). Uppsala: Iustus. s. 22.

raseri och dödade den andre genom ett stort antal knivstick. Vikt lades vid att dödsmisshandeln pågått under en mycket kort tid och att den sammantaget inte kunde kännetecknas av den grymhet varom talas i förarbeten. Gärningsmannen dömdes för dråp.

I NJA 1989 s. 97 rubricerades dödande genom upprepade knivhugg som mord. HD ansåg att det med hänsyn till händelseförloppet, bland annat hustruns försök till motvärn, hennes skyddslösa situation och ställning som närstående, måste hållas för visst att hon utsatts för dödsångest och andra svåra lidanden.

Motsatt rubricering gjordes i NJA 1995 s. 464, vari män mötts på en restaurang och offret under kvällen gjort flertalet närmanden gentemot gärningsmannen. I slutet av kvällen drog offret ned gärningsmannen mot sitt mellangärde och uppmanade till sexuell handling. Gärningsmannen tilldelade därefter offret 64 knivhugg under några minuters tid. HD anförde att händelseförloppet utspelats under kort tid och föregåtts av kraftig provokation och att den därför, trots omfattande föregående misshandel, skulle rubriceras som dråp. Graden av psykiskt lidande redogjordes inte för explicit.

I NJA 2016 s. 809 dödades offret efter en dispyt med gärningsmannen över ett telefonnummer. Båda hade dessförinnan använt våld gentemot varandra. Omständigheter som ansågs tala för dråp var att händelseförloppet varit hastigt och att det dödliga våldet kortvarigt. För motsatt slutsats talade enligt HD att gärningsmannen var den första att ta till våld. Gärningen rubricerades som mord. HD beaktade inte explicit omfattningen av psykiskt lidande men vägde in att det dödliga våldet varit kortvarigt.

3.5 Brottsoffrets psykiska lidande vid misshandel

3 kap. 5 § BrB:

Den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller annat sådant tillstånd, döms för misshandel till fängelse i högst två år eller, *om brottet är ringa*, till böter eller fängelse i högst sex månader

3 kap. 5 § BrB:

Är brott som avses i 5 § att anse som grovt, döms för grov misshandel till fängelse i lägst ett år och sex månader och högst sex år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen har tillfogat en svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller *annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet*.

Är brottet att anse som synnerligen grovt, döms för synnerligen grov misshandel till fängelse i lägst fem och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är synnerligen grovt ska det särskilt beaktas om kroppsskadan är bestående eller om *gärningen har orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet*.⁵¹

Grundrekvisiten kroppsskada, sjukdom eller smärta har varit oförändrade sedan BrB:s tillkomst.⁵² Straffrättskommittén anförde i förarbetena till bestämmelsen att framkallande av endast psykisk smärta faller utanför misshandelsbrottet.⁵³ Vissa remissinstanser, däribland socialstyrelsen, väckte frågan om inte psykisk misshandel torde omfattas av bestämmelsen med tanke på att psykiska skadeverkningar många gånger är mer djupgående, långvariga och ödesdigra för offret än dess kroppsliga motsvarigheter.⁵⁴ Detta förslag fick dock inte vidare gehör vid BrB:s utformning. Brottsbeskrivningen

⁵¹ Mina kursiveringar.

⁵² Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 5 §, 10-05-19.

⁵³ Se Prop. 1962:10 s. B 83.

⁵⁴ A.a. s. B 87.

vid misshandel och dess gränsdragning mellan fysiskt och psykiskt lidande var dock föremål för diskussion i straffrättskommitténs motiv. Man ansåg att det i beskrivningen i vart fall skulle kunna inrymmas viss svårare form av psykisk påverkan, men lämnade närmare ställningstaganden i denna fråga till rättstillämpningen.⁵⁵

Utöver det som ovan nämnts är det främst de omständigheter som är relevanta vid gradindelningen av misshandelsbrottet som erbjuder utrymme att beakta offrets psykiska lidande. Vid bedömningen av om misshandel är att beteckna som grov ska bland annat beaktas om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet. När rekvisitet synnerlig byttes mot särskild anfördes som skäl bland annat att det föregående begreppet tolkats alltför restriktivt och medfört att även mycket allvarliga fall av misshandel hänförts till normalgraden. Det allmänna rättsmedvetandet vid denna tid ansågs motivera en ändring som medför att fler misshandelsfall rubriceras som grova. Bland typfall som vid tidpunkten borde föranleda strängare bedömning anfördes misshandel mot en person som saknar förmåga att värja sig, då offret är fysiskt svagare eller angrips av flera gärningsmän samt misshandel som utgör en integritetskränkning och är psykiskt nedbrytande till sin karaktär (då våldet pågår en längre tid eller utgör led i upprepade och allvarliga övergrepp).⁵⁶

Omständigheter som ska beaktas vid utredande av om en gärning är synnerligen grov utgör kvalificerade former av de omständigheter som ska beaktas vid bedömning av om misshandeln är grov.⁵⁷ Att gärningen orsakat synnerligt lidande är en sådan omständighet. Enligt förarbeten avses här främst kraftig och långvarig smärta för offret, men också framkallande av stark dödsångest eller stor psykisk påfrestning kan göra att misshandeln rubriceras som synnerligen grov.⁵⁸

⁵⁵ Se Prop. 1962:10 s. B 90; Leijonhufvud, M. et. al. (2018). BrB 3 kap 5 § s. 3.

⁵⁶ Se Prop. 1987/88:14 s. 5-6.

⁵⁷ Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 6 §, 10-05-19.

⁵⁸ Se Prop. 2009/10:147 s. 38.

Synnerlig hänsynslöshet kan enligt förarbetena ta sig uttryck genom att grovt våld använts mot någon med begränsade möjligheter att försvara sig, när flera allvarligt misshandlat en ensam person eller grovt våld mot närstående som tidigare utsatts för upprepade och allvarliga övergrepp av gärningsmannen.⁵⁹

Rubricering och straffvärdebedömning av misshandel i praktiken

Innan en genomgång av psykiskt lidande som faktor vid rubricering (gradindelning) och straffvärdebedömning av misshandelsbrottet i praxis sker bör vissa anmärkningar göras. 2010 års straffmättningsreform för allvarliga våldsbrott (jfr s. 10 och 13 ovan) torde ha inneburit en viss förskjutning mellan de olika graderna av exempelvis misshandelsbrottet på så sätt att fler fall än tidigare kommer att bedömas som grova.⁶⁰ Denna slutsats har även ansetts stödjas av praxis som uppkommit efter ändringen (se bland annat NJA 2013 s. 1155).⁶¹ För att ge en rättvisande bild av dagens rättsläge vid rubricering av misshandel kommer därför endast praxis som rör tiden efter straffmättningsreformen granskas.

I NJA 2011 s. 89 hade två personer slagit och sparkat omkull en tredje person och därefter fortsatt utdela kraftiga sparkar mot kropp och huvud. Efter att ha lämnat platsen återkom gärningsmännen och fortsatte misshandeln ytterligare. Vid avgörande av om misshandeln varit grov lade HD vikt vid att den fortsatt trots att offret varit försvarslöst och att gärningsmännen återkommit efter att ha lämnat platsen. Gärningsmännen dömdes för grov misshandel på grund av att gärningen varit särskilt hänsynslös. Vid straffvärdebedömningen ansågs tala i försvårande riktning

⁵⁹ Se Prop. 2009/10:147 s. 38.

⁶⁰ NJA 2011 s. 89 p. 10.

⁶¹ Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar, Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 6 §, 13-05-19.

att gärningsmännen visat en hänsynslöshet och råhet som går utöver vad som ligger i orsakande av aktuella skador.

I NJA 2012 s. 45 (Samurajsvärdsfallet) dömdes en person för synnerligen grov misshandel efter att ha tilldelat en närstående person minst tio slag bakifrån med samurajsvärd. Domstolen lade särskild vikt vid att offret varit försvarslöst, orsakats synnerligen svåra plågor och dödsångest. Det framgår inte hur förekomsten av plågor och dödsångest fastställdes.

Omständigheterna beaktades endast vid gradindelning och inte vid konkret straffvärdebedömning.

I NJA 2013 s. 1155 bedömdes en misshandel som grov på grund av att den inletts på ett för offret överraskande och skrämmande sätt då denne varit försvarslös och utförts av två gärningsmän. HD konstaterade att gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på offrets trygghet till person. Mot bakgrund av 2010 års lagändringar var misshandeln att anse som särskilt hänsynslös och bedömdes vara grov. Ingen instans identifierade någon omständighet som talade i försvårande riktning vid straffvärdebedömningen.

Gärningsmannen har i NJA 2016 s. 763 genom att hugga en person bakifrån med en stor kniv dömts för synnerligen grov misshandel på grund av visad synnerlig hänsynslöshet. Poängteras bör att offret, till skillnad från NJA 2013 s. 1155, avled och att eventuell skada på trygghet till person därmed inte var aktuell för resonemanget.

I NJA 2018 s. 574 hade gärningsmän oprovocerat kastat in en smällare genom ett brevinkast och orsakat vissa skador på offret som stod precis på andra sidan. I TR lade man stor vikt vid det faktum att angreppet skett i offrets hem och utgjort ett allvarligt angrepp på dennes trygghet till person. HovR berörde aldrig frågan om gärningens eventuella psykiska konsekvenser. Inte heller i HD utreddes om gärningen varit ägnad att skada offrets trygghet till person, trots att detta lagts vikt vid i såväl tidigare

instans och i justitiesekreterarens betänkande. HD dömde likväl för grov misshandel.

4 DISKUSSION/ANALYS

Insamlat material och en närmare analys av detta har medfört att vissa konklusioner kan göras beträffande psykiskt lidande och dess roll i straffrättsbedömningen av uppsåtligt dödande och misshandel.

4.1 Vilka formella möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande?

Det psykiska lidandets juridiska relevans

Brottsoffrets psykiska lidande har uppmärksammats i litteratur, offentliga utredningar, förarbeten och praxis. Medvetenheten om våldsbrottens psykiska inverkan på offer framhålls ha bidragit till en strängare syn på dessa brott vilket enligt bland annat prop. 2008/09:118 utgör skäl att ändra strafflagstiftningen. Psykiskt lidande har på detta sätt varit en bidragande orsak till lagreformer som syftat till att skärpa straffrättsbedömningen av uppsåtligt dödande och misshandel. Av detta kan ingen annan slutsats dras än att *psykiskt lidande idag är en central och beaktansvärd faktor i svensk straffrätt.*

Justitiedepartementet framförde dock att det kan vara svårt att beakta omständigheten i enskilda fall. Anledningarna, menade de, är att utredningen i detta hänseende ibland är otillräcklig eftersom att den saknar direkt bäring på ansvarsfrågan samt att det totala psykiska lidandet för tillfället kan vara okänt. Här bör vissa anmärkningar göras. Gällande det förstnämnda kan inte godtas att en omständighet, på grund av att den saknar betydelse för *ansvarsfrågan*, är irrelevant att utreda. Med detta synsätt hade alla omständigheter som inte har direkt koppling till ansvarsfrågan, men som däremot är centrala vid straffmätning eller påföljdsval, kunnat förbises i utredningen. Konsekvensen hade blivit att dagens straffrättssystem undergrävts. Gällande det nästnämnda krävs inte att man för tillfället vet

exakt hur stort lidandet för ett specifikt brottsoffer i slutändan blir, för att omständigheten ska beaktas vid straffmätning. Exempelvis kan rekvisitet *ägnat att* användas. Bedömningen är då objektiv genom att inriktas på vilka psykiska lidanden brottet *typiskt sett* orsakar offer.

Psykiskt lidande i bestämmelserna om straffvärde

I utredningen har framkommit att straffvärdet i princip är att likställa med ett brotts svårhet. Därtill eftersträvas i svensk rätt en proportionalitet mellan svårheten och straffet. När toleransen för våldsbrott minskat, delvis i samband med att dess psykiska konsekvenser uppdagats, har därför den naturliga och nödvändiga följden varit att lagregleringen ändras i samma riktning. Så har också skett, på senare tid särskilt genom 2010 års straffmättningsreform, och *möjligheterna att beakta psykiskt lidande har successivt expanderat.*

De allmänna straffvärdebestämmelserna i 29 kap. BrB innefattar sammantaget goda möjligheter att beakta psykiskt lidande. Den mest uppenbara möjligheten ligger i om psykiskt lidande på något sätt omfattas av ett brottsrekvisit. Beaktandet sker i dessa fall genom brottsinterna omständigheter i 1 §. Brottsoffrets lidande har getts särskilt genomslag i bestämmelsen genom att det särskilt ska beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person.

Även bland brottsexterna försvårande och förmildrande omständigheter finns stort utrymme till hänsynstagande. Detta beror dels på att *psykiskt lidande manifesteras i flera explicit angivna omständigheter* (jämför exempelvis 29 kap. 2 § 2 p om gärningsmannens hänsynslöshet), dels på det faktum att även andra omständigheter som påverkar gärningens skada eller gärningsmannens skuld får beaktas vid straffmätningen. *Det står således domstolen fritt att beakta psykiskt lidande och dess omfattning eftersom detta är av direkt betydelse för gärningens skada* (se s. 12).

Psykiskt lidande i bestämmelserna om uppsåtligt dödande

Liksom tidigare beskrivits är det avgörande för gränsdragningen mellan mord och dråp hur grov gärningen anses vara med hänsyn till samtliga omständigheter vid brottet. *Uppräkningen av exempel på sådana omständigheter i förarbeten* (se s. 17-18 ovan) *pekar på att psykiskt lidande getts en framträdande roll i sammanhanget*. Där anges explicit att brottsoffrets lidande bör ses som försvårande vid bestämmande av straffvärde. En mängd specifika omständigheter som bör anses ge uttryck för ett sådant lidande uppges också.

Psykiskt lidande i bestämmelserna om misshandel

Vid införandet av BrB diskuterades om psykisk påverkan skulle innefattas av misshandelsbrottet. Utfallet blev att i vart fall en svårare påverkan kunde tänkas bli aktuell. Detta uttalande i kombination med övrig utredning kan emellertid *inte anses tillräckligt för att en definitiv slutsats ska kunna dras i fråga om utrymmet att klassificera en psykisk påverkan som misshandel*.

Regleringen av misshandelsbrottets gradindelning har ändrats flertalet gånger. Syftet med ändringarna har bland annat varit att gärningar som är psykiskt nedbrytande på grund av att de är utdragna i tiden eller utförs av starkare eller numerärt överlägsna gärningsmän ska värderas strängare. Gällande gradindelningen kan även konstateras, med hänvisning till redogörelsen i kap. 3.5 ovan, att *dödsångest och annan psykiskt påfrestning intar en betydande roll vid gradindelning av misshandel*.

4.2 Hur sker beaktandet av offrets psykiska lidande i rättstillämpningen?

Tendenser i praxis för uppsåtligt dödande

Ett antal punkter kan särskilt lyftas upp i anslutning till beaktandet av psykiskt lidande i praxis kring mord och dråp.

Det kan vara värt att notera att domstolarna i stora drag tar hänsyn till psykiskt lidande. Med undantag för NJA 2016 s. 3 vägs i alla rättsfall en eller flera omständigheter, som i förarbeten och utredningar förknippats med psykiskt lidande, in i rubricerings- och straffvärdebedömningen (bland annat angreppets tidsspann, antalet gärningsmän, relationen mellan förövare och offer, graden av fysisk skada, visad hänsynslöshet och offrets utsatta och skyddslösa ställning). I flera av fallen utreds uttryckligen den psykiska smärta offret genomlidit.

Domstolarnas agerande är inte lika konsekvent vad beträffar grunderna på vilka offrets psykiska lidande fastställs. Huruvida offret lidit psykiskt eller inte kan fastslås på två sätt. Det första alternativet är att domstolen kräver att utredningen uppvisar att offret lidit och/eller känt dödsångest i det aktuella fallet, här kallad en *subjektiv bedömning*. Det andra alternativet är att domstolen presumerar att offret utsatts för psykiskt lidande och/eller dödsångest under förutsättning att händelseförloppet gestaltat sig på visst sätt, här kallad en *objektiv bedömning*.

Med hänsyn till att psykiskt lidande till sin karaktär är svårt att bevisa i efterhand torde en objektiv bedömning lämpa sig bäst om man eftersträvar ett tillräckligt hänsynstagande. *Risken med en subjektiv bedömning av psykiskt lidande är att omständigheten i majoriteten av fallen helt förlorar inverkan på straffrättsbedömningen, något som från allmän och viktimologisk synpunkt torde vara oacceptabelt.*

Den praxis som studerats är spretig. Domstolen väljer visserligen i många fall att fastslå lidandet objektivt. I NJA 2016 s. 3 ansåg dock HD att gärningen präglats av stor brutalitet och att offret tillfogades omfattande och allvarliga skador. Alla instanser bortsåg, på subjektiva grunder, ändå helt från eventuell dödsångest då utredningen inte ansågs tillräcklig. I resterande fall klargörs överhuvudtaget inte om faktumet fastslagits på objektiv eller subjektiv väg.

Tendenser i praxis för misshandel

Misshandelsbrottet skiljer sig från mord och dråp på så sätt att offret inte avlidit till följd av angreppet. Härmed öppnas också möjligheten att beakta psykiskt lidande som orsakas offret på längre sikt. Eftersom långsiktiga psykiska verkningar av brott påverkar omfattningen av gärningens skada, måste slutsatsen bli att de är relevanta för straffvärdebedömningen.

I analyserad praxis har psykiskt lidande *i anslutning till brottet* på ett förhållandevis konsekvent plan beaktats av domstolarna. *Eventuell efterföljande psykisk påverkan* har dock inte fått genomslag i bedömningen annat än vad gäller om gärningen inneburit ett angrepp på trygghet till person.

Ett av fallen, NJA 2018 s. 574, påkallar särskild uppmärksamhet. Offret utsattes för ett oväntat angrepp av smällare i sitt eget hem. Det måste anses troligt att ett sådant angrepp medför betydande långsiktiga lidanden i form av exempelvis otrygghetskänslor, något som också TR understryker. I överinstanserna omnämns inte överhuvudtaget, med undantag för betänkandet i HD, omständigheten angrepp på trygghet till person. Fallet visar på en oenhetlighet kring domstolarnas syn på när, och hur, omständigheter som anknyter till psykiskt lidande ska beaktas i rättstillämpningen.

4.3 Det terapeutisk-juridiska angreppssättet

I praktiken sker fastställandet av, och utredningen kring, psykiskt lidande på ett inkonsekvent sätt. Bland annat tycks oklarhet råda kring om psykiskt lidande ska fastställas objektivt (presumtion) eller subjektivt (utredning i det enskilda fallet).

Det har framkommit i forskningen att psykiska konsekvenser ofta står i proportion till brottets grovhet, dess följder och omfattningen av fysisk skada. Ur en juridisk- terapeutisk infallsvinkel bör straffrättsbedömningarna göras med hänsyn till och i överensstämmelse med denna kunskap. Ett grovt brott med svåra fysiska skador som följd hade med detta tankesätt medfört att domstolen kunnat utgå från att offrets orsakats även svåra psykiska lidanden. Skarp kritik kan i detta hänseende särskilt riktas mot resonemanget i NJA 2016 s. 3. Att förbise psykiskt lidande i form av dödsångest hos en person som blivit brutalt misshandlad, lämnad och därefter dödad för att utredning saknas framstår minst sagt som orimligt.

Utifrån det ovan sagda kan ingen annan slutsats dras än att ett stort behov finns av implementering av den terapeutiska juridikens angreppssätt i svensk straffrätt. Så länge som rättssystemet är till för och skapad av människor och innefattar bedömningar av mänskligt beteende *behövs* beteendevetenskaplig grundkunskap. *Görs dessa juridiska bedömningar på felaktiga beteendevetenskapliga grunder riskerar också utfallet bli snedvridet och felaktigt.*

5 SLUTSATS

Sammanfattningsvis kan följande konstateras kring psykiskt lidande som faktor vid rubricering och straffvärdebedömning av allvarliga våldsbrott. Idag är psykiskt lidande en erkänt juridisk påverkansfaktor i straffrättsbedömningen, något som lagtextens utformning, förarbeten och offentliga utredningar vittnar om.

Möjligheterna till hänsynstagande är stora. Psykiskt lidande återfinns i flera explicit angivna försvårande och förmildrande omständigheter vid straffvärdebedömningen i 29 kap. BrB. Omständigheten får även i övrigt beaktas av domstolen i samband med fastställandet av brottets svårhet. Därtill kommer att psykiskt lidande är en central faktor vid gradindelning (rubricering) av både uppsåtligt dödande och misshandel.

Domstolarna uppmärksammar i fallen generellt frågan om psykiskt lidande. Rättstillämpningen tycks emellertid ske på ett oförutsebart och inkonsekvent sett vad gäller hur omständigheten fastställs. NJA 2016 s. 3 utmärker sig genom att utredningsbrister resulterar i att psykiskt lidande utelämnas vid bedömningen. Slutsatsen kan kritiseras utifrån en beteendevetenskaplig synvinkel.

Osäkerheten i hur psykiskt lidande ska hanteras rättsligt skulle kunna stävjas genom disciplinär samverkan. Genom en implementering av beteendevetenskaplig kunskap, i enlighet med den terapeutiska juridikens idéer, hade ett mer stringent och ändamålsenligt resultat kunnat uppnås.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur:

Billström, M., Bring, C., Diesen, C., Lishajko, M., & Marmolin, C. (1995). *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Fritzes Förlag.

Diesen, C. (2011). *Terapeutisk Juridik*. Malmö: Liber.

Granström, G., & Mannelqvist, R. (2016). *Brottsoffer- rättsliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Korling, F. & Zamboni, M. (red.). *Juridisk metodlära* (2018). Lund: Studentlitteratur.

Leijonhufvud, M., Träskman, P. O. & Wennberg, S. (2018). *Brottsbalken: En kommentar. Del 1, (1-12 kap.) - brotten mot person och förmögensbrotten m.m.* (8. Uppl.). Stockholm: Wolters kluwer.

Lindgren, M., Pettersson, K. Å. & Hägglund, B. (2005). *Victims of Crime- Theory and Practice*. Stockholm: Jure.

Slobogin, C. (1996). "Therapeutic Jurisprudence; Five Dilemmas to Ponder". I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press.

Van Dijk, J. *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*. (2009).

Wiebe, R. (1996). "The Mental Health Implications of Crime Victims' Rights". I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press.

Offentligt tryck:

Statens offentliga utredningar

SOU 2008:85 om straff i proportion till brottets allvar.

SOU 2014:18 om straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

Propositioner

Kungl. maj:ts proposition 1962:10 med förslag till brottsbalk.

Prop. 1987/88:14 om ändring I brottsbalken (grov misshandel och grov stöld).

Prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m. m. (straffmätning och påföljdsval m. m.).

Prop. 2008/09:118 om straffet för mord m.m.

Prop. 2009/10:147 om skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.

Prop. 2013/14:194 om skärpt straff för mord.

Rättsfall:

Högsta domstolen

NJA II 1962 s. 92

NJA 2011 s. 89

NJA 2012 s. 45

NJA 2013 s. 367

NJA 2013 s. 1155

NJA 2014 s. 559

NJA 2015 s. 826

NJA 2016 s. 3

NJA 2016 s. 763

NJA 2016 s. 809

NJA 2018 s. 574

Hovrätten

RH 2010:41

RH 2010:64

RH 2011:69

RH 2011:82

RH 2011:87

RH 2011:90

Elektroniska källor:

Asp, P., & von Hirsch, A. *Straffvärde*. (1999). Artikel i Svensk Juristtidning. Hämtad från: https://zeteo-nj-se.ludwig.lub.lu.se/document/svjt_svjt1999_s12?searchItemId=86528553!1!svjt_svjt1999_s12

Karnov internet, Lexinos djupa lagkommentar till Brottsbalk (1962:700). Hämtad från: https://pro-karnovgroup-se.ludwig.lub.lu.se/document/527533/1#SFS1962-0700_K1_P1

Ornstein, P. (2017). *The price of violence: Consequences of violent crime in Sweden*, s. 1. (Working paper 2017:22). Hämtad från:
<https://www.ifau.se/globalassets/pdf/se/2017/wp2017-22-the-price-of-violence-consequences-of-violent-crime-in-sweden.pdf>.